

LJUBIŠA JOCIĆ, BEOGRAD

NELI SAKS

Govoreći o kolažima nemačkog slikara Djona Hartfilda, o njegovom delu, o njegovoj vatri privida sve dok nije zahvatila stvarnost, francuski pesnik Aragon prebacuje svojim sugrađanima: »U našoj zemlji nezalica vrlo se malo čulo o tome da je bilo sovjeta u Nemačkoj. Vrlo se malo zna kakav se čaroban, kakav se divan preokret dešavao tih dana novembra 1918., godine kada je nemački narod, a ne francuska vojska, okončao rat. Ah, tadašnji salon na dnu jezera nije bio nikakvo čudo, premda auto-mitraljezima na kojima su visoki plavi mornari sa Severa i sa Baltika projurili ulicama noseći crvene zastave.«

»Zatim su se složili ljudi u pariskoj i postdamskoj nošnji i Klemanso je povratio socijal-demokrati Noskeu mitraljeze koji će naoružati buduće hitlerovske bande. Karl i Roza su pali. Generali su ponovo fitiljili svoje brke. Društveni mir je cvetao, crno, crveno, zlatno na zjapećoj kosturnici radničke klase.«

Iako ih je, možda, bilo, a, ima ih možda i danas, i ne samo u Francuskoj, koji ništa ne znaju o tom slavnom vremenu kad je u Nemačkoj poezija bila isto što i revolucija, kada su i njeni mornari i njeni pesnici *znali da pozdrave lepotu*, ipak ceo svet je poznavao i još uvek poznaje veliku nemačku kulturu, veliku nemačku poeziju koju je progonio Hitlerov teror.

Neli Saks koja je primila prošle godine Nobelovu nagradu, nije bila u to vreme o kome govori Aragon, jedna od progonjenih pesnika, jer još nije ni bila pesnik u pravom smislu, ali je bila progonjen čovek, koji će, bežeći ispred nacističkog terora u jednu drugu zemlju, nastaviti veliku nemačku poeziju i postati jedno od velikih imena koja pišu na nemačkom jeziku.

Goneći pesnike, Hitler kao da nije hteo te najopasnije svedoke, ali čovečanstvo je takva zemlja iz koje će izrasti ona tako ljudski neophodna i prirodna, i istovremeno tako čudesna svirala, pesnik, koja će reći istinu.

Da nije bilo Hitlera, Neli Saks, kćer berlinskog fabrikanta, možda bi ostala samo lepa bogata devojka, koja crta, igra, muzicira, piše pesme za svoje zadovoljstvo. Ostala bi romantična devojka zaljubljena u umetnost.

Ali, kad je 1940. g. fašistički teror stigao i do nje, ona se preko poznate romansijerke Selme Lagerlef, s kojom se dopisivala, prebacuje u Švedsku, ostavljajući verenika i porodicu. Kad je sve što je avetsko počelo da progoni sve ono što je ljudsko i plemenito, kad je jevrejstvo postavljeno na čelo liste progonjenih, kad je postalo vrhunsko ljudsko, kad je istorijska nesreća postala njena lična sudbina, ona od talentovane žene postaje veliki i pravi pesnik.

I već 1946. godine, posle šest godina od njenog progonstva, izlazi njena prva zbirka »U domovini smrti«. Na nemačkom. Njoj je 55 godina, i ona je mlada, jer od tada do sada prošlo je mnogo godina, pred njom je tada bio čitav život pisanja. Ponavljam, piše na nemačkom. »Ne pišem ni kao nemačka ni kao švedska spisateljica, pišem prosto kao čovek« — kaže ona. I piše na nemačkom. Piše prosto kao čovek na nemačkom.

Ona piše na nemačkom, ne da bi povratila tom jeziku dostojanstvo koje je izgubio, jer dželiti i nisu mogli da preuzmu jezik pesnika i uprljaju ga. Ona piše na nemačkom zato što je to njen maternji jezik. Zato što zna sve mađije, sve lepote tog jezika. Ja ne poznajem taj jezik tako dobro da bih mogao o tome da govorim, ali poznavalac M. Bienek kaže da je (nemački) jezik ostao njena otadžbina, jezik kao otadžbina, jezik kao izmena sveta; da je lični jezik Saksove nadahnut knjigama proroka i psalmima, nadrealizmom i modernim švedskim lirskim formama, i takođe da se napaja i na izvorima nemačkog ekspresionizma. »Otuda ona crpe svoj ekstatični karakter kao i svoj karakter vizionarski. »Bienek nalazi da su njene slike »fascinantne«. Na primer pesak, nalazi on, kod nje ima bezbrojne izgleda: pokretni pesak, gorući pesak Sinaja, pesak duna. I simbolika peska kod nje je raznolika. Paradoksalna. Pesak je kod nje simbol iščeznuća i smrti, ali on rađa i život, kao zrno što rađa biljku.«

Prema Valmanu Neli Saks se ne može postaviti ni u kakvu poetsku školu. Njene sasvim nove formacije reči su vrlo daleko od sličnih pojava u »primitivnom ekspresionizmu raskoš njenih slika, bogatstvo njenih metafora, samo su svojstveni njenom delu.«

I tim jezikom osobenim i osobitim, tim jezikom »sveštenika, dalekovidih i proroka« — kako kaže Klesman za njen jezik, — ona je učinila da progovore žrtve velikog hitlerovskog pakla: »Milionima onih bezimernih i nemih kojih se uglavnom sećamo samo po broju nemilosrdno sastavljenom samo iz šest cifara, Neli Saks je dala usta i glas. Njene su pesme, njeni su komadi horovi naroda mučenog i bez odbrane, horovi nepomirljivog očajanja, bola koji se ne može iskazati rečima.«

Čitajući njene pesme i u prevodu, možemo da se složimo sa zapažanjima Valmana, da njenu poeziju natapaju crne reči: »očaja-

nje, uzdah, grob, krv, muke, rane, prašina, očajanje, zbogom, suze, patnje, noć i uvek i iznova, moramo to da čujemo, i gotovo u svakoj pesmi, smrt«.

Ona ostaje u »Horu onih koji su spaseni«, ali koji ostaju sa mrtvima i tako jedino uspevaju da žive, kao što i mrtvi uvek nastavljaju da žive u njenim pesmama.

»Mi spaseni

Mi čije kosti smrt već beše izdeljala u frule

Mi čije su pete već podrhtavale pod njenim gudalom

Naša tela odjekuju još

Od njene raskomadane muzike

Mi spaseni

Konopci upleteni za naše vratove još vise

Nad nama u plavom vazduhu

Peščanici se još pune našom krvlju koja kaplje

Mi spaseni

Crv užasa nas još nagriza

Naša zvezda je zatrpana u prašini

Mi spaseni

Mi vas molimo

Pokažite nam plamen po plamen vašeg sunca

Vodite nas stopu po stopu od zvezde do zvezde

Pustite nas da polako ponovo naučimo da živimo

Može se desiti da jedan zov ptice

Da jedan zahvat vode sa izvora

Izazove brizganje naše patnje rdavo zapečaćene

I odnese nas kao penu

Mi vas molimo

Ne pokazujte nam još psa koji ujeda

Još može da se desi, može da se desi

Da padnemo u prašinu. . .

U prašinu pred vašim očima.

U čemu se još sastoji naša potka života?

Mi koji smo i dah gubili

Mi čija se duša dizala do njega sa dna noći

Mnogo pre nego što su se spasla naša tela

U kovčegu trenutka

Mi spaseni

Mi vam stežemo ruke

Prepoznajemo vaše oči

Ali nas samo još zbogom spaja

Zbogom u prašini

Čini da smo još sa vama.

Retko je naći ovako blistavo pisanu pesmu sa tako jasno određenom temom. Jednostavno i veličanstveno. Ako uzmemo Bašelarovu »Psihoanaliza vazduha«, naći ćemo da vazduh predstavlja uz-

letanje, da je to jedan od najprozračnijih elemenata i da su njegova značenja, u poeziji najčešće polet, lakoća, nežnost, zanos, rašćenje. Setimo se Joneskove priče u kojoj on na jednom vašaru uzleće ispred svoje ćerke i žene. Uzleće za njih, jer ih voli, jer hoće da ih zabavi, da im se dopadne, jer hoće da izrazi svoj zanos ljubavi prema njima. U najlepšim snovima mladosti svi mi sanjamo da letimo. Vazduh je taj element koji izaziva i omogućava naš let. I zato stihovi Neli Saks postaju još snažniji, što i taj element pun zanosa, pretvara kod nje u smrtnu pretnju.

Konopci upleteni za naše vratove još vise
Ispred nas u plavom vazduhu.

Ona je uzela plavu boju vazduha, kad je on najčistiji, najprivlačniji, kad je najdublji, uzela je njegovu nebesku boju da bi još strahotnije, kosmički bili postavljeni ti konopci smrti.

Svaki stih ove spisateljke izaziva divljenje:

Peščanik simbolizuje najteže, najtužnije vreme, vreme koje se mrvči, pretvara u prašinu i pada. Sunčanići, satovi koje sunce pokreće su krilati satovi, puni sunčevog zlata, na tornjevima, sa raspetim krilima u vazduhu, u prostoru i vremenu. Neli Saks uzima peščanik i ona ih ranjava:

Peščanici se još pune našom krvlju koja kaplje.

Vreme postaje krv žrtava koja otiče kap po kap, zrno po zrno koje pada, koje se stapa sa svim peskovima i prašinama ove nepomirljive pesnikinje sa smrću. Jer cela njena poezija načinjena od toliko »crnih reči« samo je odbrana života, svako zrno peska, svaka ljuspica prašine je »zrno iz kog će da nikne život«.

Evo u ovim stihovima koji imaju postupnost epske poezije, ona strepi nad životom, želi da se on sačuva i za njega se plemenito moli:

Pokažite nam plamen po plamen vašeg sunca
Vodite nas stopu po stopu od zvezde do zvezde
Pustite nas da polako naučimo da živimo
Može se desiti da jedan zov ptice
Da jedan zahvat vode sa izvora
Izazove brizganje naše patnje rdavo zapečaćene.

Kao rekonvalescent posle bola, patnje, kao posle neke užasne smrtne bolesti, preživeli, spaseni nemaju snage da žive, svaki udisaj vazduha, sve što je za druge normalna kondicija života, njih boli, preti im da ponovo ne brizne, ne šikne u patnju i bol.

Njih treba, te preživele spasene »pažljivo voditi od zvezde do zvezde«, pažljivo im zahvatiti vodu, ako hoćemo da nauče ponovo da žive.

Pas, simbol vernosti, doma, ognjišta, kod nje je još uvek nemački vučjak, tragač; spreman da raskomada čoveka.

Ne pokazujte nam još psa koji ujeda.

Ova velika i prava poezija, ne po tome kako se upoređuju literarne škole, kako se upoređuje glas jedne poezije sa drugom, već po ljudskosti, mogla bi samo da bude upoređena sa poezijom Eme Sezera, a za čiju je »Svesku povratka u rodni kraj« Breton rekao da je »najveći lirski spomenik ovog vremena«. Sezerova poezija je nabijena protestom, uzvitlanim neslaganjem, besom, dok je poezija Saksove nabijena bolom, bez ikakvog revolta. Ili, kao što kaže Klesman: Posmrtni pić nad jednim narodom, hor oplakivanja. I dok se kod nje ne primećuje »nikakva eksplozija mržnje, nepomirljive osvete, ni jedne reči mržnje prema dželatuu, nigde prokletstva tog naroda koji je bez reči podnosio reke krvi«, kod Sezera je sve ispunjeno protestom. A ipak ima nečega što ih spaja.

Navešću nekoliko stihova Sezera.

»O svetlosti prijateljska
o sveži izvori svetlosti
oni koji nisu izmislili barut ni busolu oni koji nisu
nikada pripitomili paru i elektricitet
oni koji nikada nisu pretraživali more ni nebo
ali oni bez kojih zemlja ne bi bila zemlja
... moji crnci nisu ni kula ni katedrala
oni su zariveni u crveno meso tla
oni su zariveni u goruće meso neba
oni dube mračni umor u svom uspravnom strpljenju
Eia za Kailcedrat kraljevski
Eia za one koji nikada nisu ništa izumeli
za one koji nikad ništa nisu istraživali
za one koji nikada ništa nisu ukrotili
ali oni se predaju, poneseni, biti svih stvari
neznalice za površnost ali nošeni pokretom svih stvari
ne brinući se da ukrote, ali igrajući igru sveta

pravi stariji sinovi sveta
porozni na sva strujanja sveta
bratski vazduh svih struja sveta
oni su brazda svih voda sveta
svete iskre vatre sveta
meso mesa sveta koje drhće od samog pokreta sveta
Toplo jutro predačkih vrlina
Krvi! Krvi! sva naša krv uzbuđena muškim srcem sunca
oni koji znaju ženstvenost lune uljanog tela
izmirenih ushićenja antilope i zvezde
oni čiji put nadživljava klijanje trava!
Eia potpuni krug sveta i tajna slaganje!

Slušaj beli svet
strahovito umornog od ogromnih napora
njegove pobunjeničke zglobove kako prskaju pod tvrdim
zvezdama

njihovu krutost plavog čelika koja buši mistično meso
slušaj njihove pobeđe kako trube poraze
čuj sa ogromnim alibiima njegovo bedno posrtanje

Milost za naše pobednike sveznajuće i naivne!

(Iz *Sveske povratka u rodni kraj*).

Rekao sam da se Saksova i Sezer mogu uporediti. Razliku između jednog i drugog pesnika naveo sam ranije. Sezerova poezija nabijena je protestom, dok je (primili smo postavku Klesmana) poezija Saksove, poezija oplakivanja. Klesman kaže da kod Saksove nema nikakve eksplozije mržnje. Takve mržnje nema ni kod Sezera, i on ne traži glavu pobednika. Naprotiv, on traži milost za njih. I kao što nije za Sezera mržnja što ga odvaja od Saksove, tako nije Saksova odvojena od Sezera što bi u njenoj poeziji bila samo lamentacija, a nikako protest i neslaganje sa zločinom, pa čak i bes. Hoću da kažem, ni kod jednog od ova dva pesnika nema mržnje, ali ima otvorenog neslaganja sa svim što je neljudsko. Kao što dželati ne mogu preuzeti jezik pesnika, što je rečeno u početku ovog teksta, tako ni mržnja dželata ne može da bude preuzeta od pesnika.

Rekao sam da ova dva pesnika imaju nečeg zajedničkog. I evo, oni, i jedan i drugi su na strani humanosti, i jedan i drugi protestuju protiv nehumanosti. I jedan i drugi to rade na human, najviši human način, na način velike i prave poezije. Jedan pesnik zastupa čovečnost pevajući o mučeništvu jedne nacije, drugi pesnik o mučeništvu jedne rase.

Ni jedan od ova dva pesnika ne traži krivce da bi im sudio. Oni to ostavljaju drugom načinu ljudskog mišljenja i izražavanja.

Kad je posle progonstva Neli Saks prvi put došla u Nemačku godine 1965., neku godinu posle dobijene nagrade za mir povodom sajma knjiga 1961., u vreme održavanja procesa u Aušvicu, Klesman je primetio da ona, iako su je odvajala samo nekoliko metara od njenih mogućih dželata iz prošlosti, nije imala ni jedne reči mržnje ni prokletstva ni za te dželate, ni za taj narod koji je, bez reči, trpeo reke nevine krvi. Naprotiv, ona je prilikom posete jednom drugom gradu, Dersburgu, za čije je ime vezana legenda o Fridrihu Barbarosi, govorila samo o miru. Jer mir je najveća pobeđa nad svim što je neljudsko. Vredno je navesti njene stihove umesto njenog govora koji je tada održala:

Miru
ti veliki očni kapku
koji sav nemir zaklapaš
nebeskim trepavičnim vencem
Ti najtiši među svim rađanjima.

Lako je suditi. Ili teško. Ali ima nešto više od svih suđenja — poezija. Mir je presuditelj svim dželatima. Teško je odlučiti se kad je već reč o dželatima, a ne setiti se plavokosih visokih mornara sa Severa i Baltika, teško je zaboraviti Klemansoa koji vraća mitraljeze Noskeu.

Teško je kad je u pitanju poezija Sezera tražiti glavu belih pobednika sveznajućih i naivnih. Ne može se tražiti glava cele jedne kulture, cele jedne civilizacije. Cele jedne nesretne civilizacije koja se danas koprcu u otuđenju, u reifikaciji, koja se guši u betonu i čeliku i u metalnom mulju i otrovnom ulju svojih tehničkih pronalazaka.

Još Rembo primećuje u svom »Boravku u paklu«: »pravi život je odsutan... Mi nismo na svetu«.

Sezer na pitanje belog, tehniciziranog sveta »Hora quota est« zna da taj tehnički svet mora da se odrekne autentične ličnosti, da je njegovo vreme osloniti se na logičnu, reificiranu, apstraktnu misao koja treba da isključi svako osećanje, svako maštanje, sanjanje, san, ljubav. Sada je vreme, kaže Žan Onimis, sveta koji traži strukturu, ali se sudara sa objektima, sveta korisnosti ali apsurdnosti, sveta koji radi za silu, ali ne za pravu egzistenciju čoveka, vreme čistog duha, a kako kaže Valeri: »U barbarizam ništa ne vodi sigurnije od čistog duha«. I Onimis s pravom zaključuje da dve komponente koje stoje čoveku na raspoloženju su ona tehnička, kojoj smo se podali, i koja od nas čini robote, i ona umetnička puna revolta, koja nas vodi mišljenju »divljaka«.

I tako Sezer, pritisnut modernom civilizacijom, seća se svog rodnog kraja, svoje »divljačke« crnačke postojbine, kao ljudskog. To »divljaštvo« mu je potrebno da bi osvetlio sve bezumlje naše civilizacije. I Neli Saks odlazi u jevrejske mitove, u legende, u psalme i talmud da bi tom arhajskom čovečnošću osvetlila svu nečovečnost koja je vladala i koja vlada svetom, sve dok njen ljudski i poetski ideal o miru ne bude postignut, kad će se ispuniti i njena i Sezerova poezija.

Komparirajući ova dva pesnika želeo sam samo da podvučem veličinu i čistotu velike i prave poezije Neli Saks.

Neli Saks ne može da obnevidi od mržnje. Ona je pesnik. Ona ne može da ospe sav revolt na nemački narod koji je tolerirao bez i jedne reči prosipanje nevine ljudske krvi. Ona to ne čini ne samo zbog toga što je za nesreću Nemačke kriv i neko drugi, kao što kaže Aragon. Budući da je pesnik, ona oseća da su koreni mnogo dublji. Zna kao i Sezer da se radi o jednoj neljudskoj civilizaciji. Zar se i danas ne tolerišu zločini, zar ih ne podržavaju i ne čine baš najcivilizovanije nacije. Ona zna da je ovo naše doba doba tehničkih aveti, specijalizacije, alijenacije, da je čovek robotiziran, da su ljudi žive naprave, a mrtve naprave žive.

Zar pozivati na mržnju i osvetu u ovom trenutku posle tolikih mržnja i osveta, usred mržnja i osveta. Kao što se Sezer rešio da moli za svemoćne, Neli Saks se rešila da oplakuje žrtve, ističući svu vrednost i lepotu života u miru, života uprkos zločina i smrti.

Ni mržnja ni osвета ne bi bila dovoljna da svu nesreću našeg doba zaustavi, a nije dovoljna ni reč magije, ni reč pesnika, a ipak je ta reč neophodna u ovo bezumno doba betona i čelika, jer kao što kaže Helderlin: »Čovek kao pesnik nastanjuje ovu zemlju«.

Ili kao što kaže Klodel: »Ti ne objašnjavaš ništa, o pesniče, ali preko tebe sve nam postaje objašnjivo«.